

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-724-6-6>

Оксана Каліщук^{1*} – Луцьк

Римо-католицька церква на Волині 1944–1991 рр. у польській історіографії

Наукове осмислення історії релігій в цілому і римо-католицької церкви у 20 ст., зокрема, є актуальним завданням історичної науки. Церква є важливим елементом суспільного життя та національної ідентифікації впродовж століть. І 20 ст. не стало винятком, попри спроби советського тоталітарного режиму це підважити. Тож відтворення цілісної історії Римо-католицької церкви в Україні, з'ясування основних тенденцій її розвитку і надалі є одним із пріоритетних завдань гуманітаристики. Реалізація ж цього завдання неможлива без вивчення уже наявного доробку. Задля справедливості вкажемо, що проблеми церковного життя в Україні другої половини 20 ст. не є новими для історичної науки. Їх аналіз уже здійснювали Оксана Каліщук², Інна Поїздник³, Тарас Пшеничний⁴, Павло Хом'як і Оксана Костенко⁵ та ін.

^{1*} Оксана Каліщук – доктор історичних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>, e-mail: Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua

² Каліщук О. Римо-католицька церква в Україні у другій половині ХХ ст. у сучасному історіографічному дискурсі: регіональний зріз. *Літопис Волині*. 2026. Ч. 29. С. 58–63.

³ Поїздник І. І. Історіографія розвитку відносин греко-католицької та римо-католицької церков у роки Другої світової війни. *Український історичний журнал*. 2009. № 4. С. 184–198.

⁴ Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія: дис.... доктора іст. наук: 07. 00. 06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2019. 436 с.; Пшеничний Т. Ю. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія. Київ: ФОП Блохін О. А., 2017. 428 с.; Пшеничний Т. Історична думка про ліквідацію Українсько-греко-католицької церкви в контексті вирішення національного питання в західних областях УРСР. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. Vol. III (7). Issue 42.

Католицька церква відіграла і відіграє “культуротворчу роль”⁶ та стала невід’ємною складовою самоусвідомлення поляків, поняття “polskości”⁷, адже, переважно, її вірними на Правобережжі було польське населення і тривалий час вона асоціювалася саме з ним. Тож не дивно, що історія РКЦ, її взаємин з державою, роль духовенства традиційно займала помітне місце у польській історіографії. Якщо додати, що церковна історія є частиною національної мартирології (трагедії “на нелюдській землі”) це пояснює таку увагу до вивчення досвіду Римо-католицької церкви у тому числі й на теренах, які нині не перебувають у складі Польської держави. Без вивчення доробку польських вчених історію Римо-католицької церкви в Україні загалом та у другій половині 20 ст. зокрема розкрити неможливо.

Для розуміння історії римо-католицького костелу на українських землях важливим є аналіз релігійної політики совєтської влади в СРСР. Не секрет, що усі рішення приймалися у Москві, а отже ситуація у Києві чи Львові залежала саме від них. Цим питанням присвячені дослідження соціолога, багаторічного професора Люблінського католицького університету Романа Дзвонковського⁸, які окрім іншого зачіпають і Волинь. Його багатий доробок опертий на широкому спектрі джерел, які зберігаються у польських, українських, російських, французьких, англійських, італійських установах. Палітру втрат католицького духовенства у перше повосенне

Р. 23–26; Пшеничний Т. Українська греко-католицька церква у другій половині ХХ століття: історіографічний аналіз. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. 2018. Вип. 137. С. 34–38 та ін.

5 Хом’як П., Костенко О. Деякі аспекти історіографії Римо-католицької церкви в Україні (1939–1991 роки). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*. 2025. № 62. С. 106–115.

6 Korycka M. Kulturotwórcza rola Kościoła katolickiego na Wołyniu na przykładzie Parafii św. Antoniego w Korcu. *Przegląd Środkowo-Wschodni*. 2020. Nr 5. S. 319–343.

7 Kabzińska I. Polskość odrzucona, ocalona, ujawniona, przypomniana... Polacy na Litwie, Ukrainie i Białorusi. *Polacy poza granicami kraju w progu XXI w. Różne oblicza polskiej tożsamości* / V. Michalska (red.) Wrocław, 2011. S. 82–90.

8 Dzwonkowski R. Religia i Kościół katolicki w ZSRS 1917–1991: pogadanki w Radiu Watykańskim. *Żąbki: Apostolicum*, 2005; Dzwonkowski R. Represje wobec duchowieństwa polskiego w ZSRR (1939–1987). *Studia Polonae*. 2003. T. 24. S. 151–190; Dzwonkowski R. Stań badań nad historią Kościoła i życiem religijnym katolików obrządku łacińskiego w ZSRS (1917–1990). *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR* / red. H. Kubiak. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1992; Dzwonkowski R. Z historii Kościoła katolickiego w ZSRS 1917–1991. Pogadanki w Radiu Watykańskim. *Żąbki*, 2005.

десятиліття, ґрунтуючись на широкій літературі предмету, з урахуванням змін кордонів й політичного режиму та на широкому порівняльному тлі представив Яцек Журек⁹. Історію Римо-католицької церкви з долею польської громади у СРСР пов'язав у своїх дослідженнях Юліан Седлецкий¹⁰.

Опису становища костела в советській Україні присвячені дослідження представників Люблинського католицького університету Адама Глебовича¹¹, Романа Дзвонковського¹², Володимира Осадчого¹³, Владислава Рожкова¹⁴ і Мечислава Риби¹⁵, Віталія Росовського¹⁶. Західноукраїнські контексти історії римо-католицької церкви студіювали декан житомирського деканату Людвік Камілевський¹⁷, контрверсійний автор Іренеуш Лісяк¹⁸, Ярослав

⁹ Żurek J. Straty osobowe duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich pod okupacją radziecką 1944 – 1955. *Studia i Materiały Centralnej Biblioteki*. 2022. Vol. 1. Nr 17. S. 119 –163.

¹⁰ Siedlecki J. Losy Polaków w ZSSR w latach 1939–1956. Gdańsk: Graf, 1990. 278 s.; Siedlecki J. Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986 / z przedmową Jego Eksceleńcji Pana Prezydenta RP Edwarda Raczyńskiego. T. 1–2. Warszawa: „Baza”, 1989.

¹¹ Hlebowicz A. Kościół w niewoli: Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej. Warszawa: Głos, 1991. 148, [4] s.; Hlebowicz A. Kościół odrodzony. Katolicyzm w państwie sowieckim 1944–1992. Gdańsk: Stella Maris, 1993.

¹² Dzwonkowski R. Odrodzenie Kościoła katolickiego na Ukrainie środkowej, południowej i wschodniej w czasie II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu (1941–1948). *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi w Kamieniu Podolskim* / pod red. J. Wołczańskiego. Kraków – Kamieniec Podolski, 2001. S. 23–31.

¹³ Osadczy W. Wierzyli wbrew nadziei. Z dziejów przetrwania Kościoła łacińskiego na Ukrainie radzieckiej w okresie powojennym. *Ethos*. 2001. Nr 53–54. S. 151–164.

¹⁴ Rożkow W. Polityka władz sowieckich wobec Kościoła rzymskokatolickiego w okresie kampanii antyreligijnej 1958–1964. *Remembrance and justice*. 2001. No 1 937). S. 209–226.

¹⁵ Rożkow W., Ryba M. Życie religijne katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie sowieckiej w latach 1944–1953. *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*. 2024. Nr 1223. S. 289 –317; Rożkow W., Ryba M. Życie religijne katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie sowieckiej w latach 1953–1964. *Res Historica*. 2023. Nr 56. S. 895–937; Ryba M., Rożkow W. Życie religijne katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie sowieckiej w latach 1964–1991. *Studia Polonijne*. 2022. T. 43. S. 143–181.

¹⁶ Rosowski W. Kościół katolicki na terenie Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej po 1945 r. *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych* / red. J. Kłaczek, W. Rożynkowski. Toruń, 2012. S. 662–684.

¹⁷ Kamilewski L. Kościół katolicki na Zachodniej Ukrainie po II wojnie światowej. *Polacy w kościele katolickim w ZSSR* / red. E. Walewandra. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. 323, [4] s.

¹⁸ Lisiak I. Holocaust Kościoła katolickiego na Kresach Wschodnich 1941–1945. Warszawa: Wydawnictwo Kapital, 2018. 379 s.

Стоцький¹⁹ (на прикладі Тернопільщини), Маріян Сковура (на прикладі Станіславівщини)²⁰, Здіслав Гогола²¹, Адам Глебович²², Вінценти Урбан²³ та ін. (на прикладі Львівщини).

Важливим є вивчення історії окремих римо-католицьких дієцезій. Наскільки приклад львівської архидієцезії ще за часів ПНР привертав увагу польських дослідників (зокрема через доступність джерел), то Луцьк був тривалий час, банально говорячи *terra incognita*, себто не вивченим. На кінець 20 ст. маємо згадку про невеликий стосторінковий машинопис працівника ЛКУ кс. Станіслава Кобилицького²⁴. Пізніше узагальнену історію луцької дієцезії у другій половині 20 ст. описують у своїй розвідці польський історик, журналіст і публіцист Адам Глебович²⁵, Марія Дембовська²⁶, Леон Попек²⁷. Дочекалися опису й окремі парафії, як до прикладу в Острозі²⁸. Політику щодо Церкви і Католицького костелу як

¹⁹ Stocki J. Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie Zachodniej na przykładzie Tarnopolszczyzny w latach 1946–1989. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2005. Nr 1 (7). S. 203–226.

²⁰ Skowyrza M. Kościół rzymskokatolicki na terenie obwodu stanisławowskiego w latach 1945–1991. *Kurier Galicyjski*. 2021. 18–31 maja. Nr 9 (373). 16–29 lipca. S. 14–15; Nr 13 (377). S. 14–15.

²¹ Gogola Z. Z życia Kościoła rzymskokatolickiego we Lwowie w latach 1939–1946 według źródeł radzieckich. *W nurcie Franciszkańskim*. 2001. Nr 10. S. 167–182.

²² Hlebowicz A. Rola i znaczenie wiernych świeckich w działalności Kościoła rzymskokatolickiego we Lwowie w latach 1945–1991. *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917–1990)*. T. 1 / red. M. Krzysztofiński, ks. J. Wołczański. Rzeszów – Stalowa Wola – Lwów, 2015.

²³ Urban W. Droga krzyżowa archidiecezji lwowskiej w latach II wojny światowej 1939 – 1945. Wrocław: Fundacja „Semper Fidelis”, 1983. 147 s.

²⁴ Walewander E. [Recenzja]: Maria Dębowska, Wołyń 1943. Dezorganizacja i zagłada parafii katolickich. W 80. rocznicę męczeństwa Polaków, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, Kraków 2023. *Archiwa, biblioteki i Muzea kościelne*. 2023. Nr 120. S. 591.

²⁵ Hlebowicz A. Diecezja łucka – od zniewolenia do zmartwychwstanie (1944–1989). *Polacy i Kościół rzymsko-katolicki na Wołyniu w latach 1918–1997: materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9–10 grudnia 1997 r.* / oprac., przypisy oraz wybór tekstów i fot. Leon Popek. Lublin: TPKiZW-P, 1999.

²⁶ Dębowska M. Łucka diecezjalna „na wygnaniu”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2000. T. 73. S. 23–32.

²⁷ Popek L. Diecezja łucka. *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony: praca zbiorowa* / pod red. Zygmunta Zielińskiego. Katowice: Wydawnictwo „Unia”, 1992.

²⁸ Kwiczala A. M. Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Ostrogu na Wołyniu (1939–2000). Biały Dunajec: „Wołanie z Wołynia”, 2001. 108 s.

частину процесу радянизації у 1944–1956 рр. Волині представив Адам Рафал Качинський²⁹.

В історіографії щодо діяльності римо-католицького костелу на “Кресах”, зокрема Волині, домінує позиція “кривавої жертви”, “католицьких мучеників”³⁰ внаслідок советських, гітлерівських репресій, українських, білоруських, литовських збройних формувань. Добре ілюструє це як представлена картина втрат католицького духовенства у гадуваній уже роботі Яцека Журека (на прикладі львівської метрополії)³¹.

Дієцезія	Загалом духовних на 1937	Німецька окупація		Радянська окупація		Загалом	% німецька окупація	% радянська окупація	% загалом
		з німецьких рук	з українських рук	1939–1944	1944–1955				
Архидієцезія львівська	1139	31	48	39	4	122	6,9	3,8	10,7
Дієцезія луцька	216	16	21	14	1	52	17,1	6,9	24,0
Дієцезія перемиська	1074	19	5	10	2	36	2,2	1,1	3,3
загалом	2429	66	74	63	2	210	5,8	2,9	8,7

²⁹ Kaczyński A. R. Sowietyzacja Wołynia 1944–1956. Warszawa: IPN – KŚZpNP, 2022. S. 233–271.

³⁰ Wyszowski P. Tywrowski memoriał męczenników katolickich na Ukrainie w XX wieku / przekład Dorota Lewsza. Warszawa: IPN – KŚZpNP, 2021. 181 s.

³¹ Żurek J. Straty osobowe duchowieństwa katolickiego na ziemiach polskich pod okupacją radziecką 1944–1955. *Studia i Materiały Centralnej Biblioteki*. 2022. Vol. 1. Nr 17. S. 147.

Долю римо-католицької церкви на Волині у роки Другої світової війни вивчали Марія Дембовська³², Домбровський³³, Роман Дзвонковський³⁴, Леон Попек³⁵ та Роланд Прейс³⁶.

Варто виокремити питання становища костелу та духовенства у контексті українсько-польського протистояння, що окреслює релігійний аспект. І тут варто назвати студії Марії

³² Dębowska M. Posługa duszpasterska duchowieństwa diecezji łuckiej na Kresach Wschodnich I RP w czasie II wojny światowej. *Historia et ius: księga pamiątkowa ku czci księdza profesora Henryka Karbownika* / redaktorzy Antoni Debiński, Grzegorz Górski. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1998. S. 31–41; Materiały do dziejów diecezji łuckiej. Relacje o stanie parafii i dekanatów 1941–1944 / oprac. M. Dębowska. Biały Dunajec – Lublin – Łuck – Ostróg: Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, 2005. 221 s.; Dębowska M. Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939–1945 / Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział. Rzeszów, 2008. 479, [1] s.; Dębowska M. Il clero della diocesi di Luck: vittime dei crimini e delle repressioni tedesche negli anni 1939–1947 / traduzione dal polacco di Paweł Wojcik. *Perseguitati per la fede: le vittime dei Nazionalsocialismo in Europa centro-orientale* / a cura di Jan Mikrut; prefazione del cardinale Angelo Amato. San Pietro in Cariano: Gabrielli Editpri i Prima edizione, 2019. S. 847–856; Dębowska M. La Chiesa cattolica in Ucraina durante l'occupazione tedesca 1941–1944 / traduzione dal polacco di Wojciech Kucko. *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica: dalla Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka* / a cura di Jan Mikrut; prefazione di Tadeusz Kondrusiewicz. San Pietro in Cariano (Verona): Il Segno dei Gabrielli editori, 2017. S. 307–330.

³³ Dąbrowski H. Losy duchowieństwa diecezji łuckiej (1939–1945). *Biuletyn Informacyjny* 27 Dywizji Wołyńskiej AK. 1990. Nr 2. S. 26–39.

³⁴ Dzwonkowski R. Odrodzenie życia religijnego w diecezji łucko-żytomierskiej i kamienieckiej 1941–1991. „*Restaurare omnia in Christo*”. 25-lecie reaktywowania administracji Kościoła Rzymskokatolickiego na Ukrainie / red. J. Ślepowroński, W. W. Żurek. Kijów – Żytomierz: Archidiecezja Kijowsko-Żytomierska: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych, 2017. S. 86–117.

³⁵ Poppek L. Martyrologia duchowieństwa katolickiego na Kresach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945. *Ojczyzna i wolność: pracę ofiarowane Profesorowi Janowi Ziółkowi w siedemdziesiąt rocznice urodzin* / red. Anna Barańska, Witold Matwiejczyk, Ewa M. Ziółek. Lublin: TNKUL, 2000. S. 253–259; Poppek L. Martyrologia duchowieństwa diecezji łuckiej w okresie II wojny światowej 1939–1945. *Historia, ludzie i miejsca: księga pamiątkowa Profesora Henryka Gapskiego* / redakcja Robert Kozyski: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2019. S. 613–623; Polacy i Kościół rzymskokatolicki na Wołyniu w latach 1918–1997: materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9–10 grudnia 1997 r. Lublin: Towarzystwo Przyjaciół Krzemienia i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1999. 211, [1] s.; Poppek L. Straty Kościoła rzymskokatolickiego na Wołyniu w latach 1939–1945. *Polskie Państwo Podziemne na Wołyniu w latach 1939–1944*. Sandomierz, 2006. S. 98–122; Poppek L. Gehenna katolickiego Kościoła: rzeź wołyńska. *Nasz Dziennik*. 2018. Nr 158, dod. Historyczny IPN „Moja Niepodległa”. S. IV.

³⁶ Prejs R. Wołyński Kościół czasu wojny. *Kościół w Polsce: dzieje i kultura*. 2011. Nr 10. S. 255–258.

Дембовської³⁷ і Леона Попека³⁸. Окрім того Анджей Вавринюк³⁹, Юзеф Волчанський⁴⁰, Юзеф Марецький⁴¹, Вероніка Павлович⁴² зверталися до цього питання. Усі вони представляють згадану криваву мартирологію та односторонню провину на українську сторону без пошуку причин. Дещо відхилившись від теми тут хочеться послатися на слова Адольфа Пьотра Шельонжка з 1926 р., які підтверджують небезпричинність конфлікту: "Духовна депресія, спровокована воєнною бурею, яка більше ніж будь де шаліла на Волині, не вдасться заоікувати без втручання небес. Зростаючі національні антагонізми провокують для невеликої Христосової пастви на цих рубежах Речіпосполитої Польської очевидні небезпеки важких випробовувань"⁴³.

Окрему групу становлять студії, які присвячені окремим особистостям – яскравим представникам свого часу і, водночас, провідним релігійним діячам, що відповідає тенденціх розвитку біоісторіографії, яка останім часом стає дедалі популярнішою. Серед іншого зга-

³⁷ Debowska M. Postawy duchownych diecezji łuckiej wobec zagrożenia nacjonalistów ukraińskich w latach 1943 – 1944. *W cieniu tragedii wołyńskiej 1943 roku: 70. rocznica mordów na Kresach Południowo-Wschodnich Rzeczypospolitej* / pod redakcją Ewy Żurawskiej, Jerzego Sperki. Katowice, 2015. S. 89–109; Debowska M. Wołyń 1943: dezorganizacja i zagłada parafii katolickich: w 80. rocznicę męczeństwa Polaków. Kraków: WITKM, 2023; Debowska M. The annihilation of the Roman Catholic diocese of Lutsk during the Anti-Polish Actions of the Ukrainian Insurgent Army in Volhynia in 1943 = Zagłada rzymskokatolickiej diecezji łuckiej w czasie antypolskich działań Ukraińskiej Powstańczej Armii na Wołyniu w 1943 roku. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*. 2026. Nr 126. S. 131–150.

³⁸ Niedokończone msze wołyńskie: martyrologiem duchowieństwa wołyńskiego ofiar zbrodni nacjonalistów ukraińskich w czasie II wojny światowej / teksty biogramów Maria Dębowska, Leon Popek. Warszawa: „Civitas Christiana” Lublin: IPN – Centrum badań Wschodnioeuropejskich Ucrainicum, 2016. 39, [1] s.

³⁹ Wawryniuk A. Służyli Bogu, ludziom i Ojczyźnie. Rzecz o duchowieństwie katolickim na Wołyniu w godzinie próby. *Wołyń '43: walka o pamięć – walka o Polskę*. Lublin: Instytut Pamięci i Dziedzictwa Kresowego, 2019. S. 183–205.

⁴⁰ Wołczański J. Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła Rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1945. Materiały źródłowe. Cz. 1–2. Kraków, 2005–6.

⁴¹ Marecki J. Misterium iniquitatis. Osoby duchowne i zakonne obrządku łańskiego zamordowane przez ukraińskich nacjonalistów w latach 1939–1945 / Instytut Pamięci Narodowej. Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2020. 988 s.

⁴² Pawłowicz W. Wierni do końca. *Zbrodnia wołyńska 1943–2013: dodatek specjalny do „Gościa Niedzielnego”* przygotowany przez IPN i zespół GN. 2013. S. 6–7.

⁴³ Szelażek A. P. Czcigodnemu Duchowieństwu Diecezji Łuckiej, Pozdrowienia w Panu. *Miesięcznik Diecezjalny Łucki*. 1926. Nr 3. S. 132.

даємо біографіями луцьких капланів, які представлені у “Біографічному словнику духовенства львівської метрополії латинського обряду – жертв Другої світової війни”⁴⁴ чи “Матеріалах до волинського біографічного словника”⁴⁵. Особливу увагу у польській історіографії отримала постать волинського ординарія єпископа Адольфа Пьотра Шельонжека, який навіть в умовах советського режиму намагався забезпечити функціонування дієцезії. Їй присвячені розвідки та опрацювання Гіацинта Аугустиновича⁴⁶, Марії Дембовської⁴⁷, Генрика Домбковського⁴⁸, Даріуша Загурського⁴⁹, Лешека Зигнера⁵⁰, Марека Копровського⁵¹, Анджея Єжи Паперовського⁵²,

⁴⁴ Słownik biograficzny duchowieństwa metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego ofiar II wojny światowej / red. Józef Krętosz, Maria Pwłowiczowa; aut. Haseł Henryk Borcz et al. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świątego Krzyża, 2007. 427, [1] s.

⁴⁵ Materiały do wołyńskiego słownika biograficznego / pod red. ks. Witolda Józefa Kowalowa. Biały Dunajec – Ostróg: „Wołanie a Wołyń”, 2012. 98 s.

⁴⁶ Droga krzyżowa ze Sługą Bożym biskupem Adolfem Piotrem Szelążkiem / opracowanie s. Hiacynta Augustynowicz, dk. Waldemar Rozynkowski. Toruń: Machina Druku, 2023. 108 s.: fot., portr.; Różaniec ze Sługą Bożym biskupem Adolfem Piotrem Szelążkiem / opracowanie s. Hiacynta Augustynowicz, dr. Waldemar Rozynkowski. Poznań: Flos Carneli, 2021. 97, [2] s.: fot., portr.

⁴⁷ Debowska M. Biskup Adolf Piotr Szelążek wobec totalitaryzmów XX wieku. *Kościół katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej w obliczu dwóch totalitaryzmów (1917 – 1990)* / red. M. Krzysztofiński, J. Wołczański. Rzeszów – Stalowa Wola – Łwów, 2015. S. 153–169.

⁴⁸ Dąbkowski H. Najstarszy więzień Kijowa. Biskup dr Adolf Piotr Szrlążek. *Wołanie Wołyńskie = Воляння з Волині*. 2018. Nr 1 (140). Styczeń – luty. S. 8–9.

⁴⁹ Zagórski Dariusz (ks.). Biskup Adolf Szelążek: niezatarty ślad. Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum; Toruń: Toruńskie Wydawnictwo Diecezjalne Tuba Dei, 2021. 118, [2] s.; Zagórski Dariusz (ks.). Stopień heroiczności cnót w życiu Sługi Bożego biskupa Adolfa Piotra Szelążka. *W przestrzeni słowa i czasu: księga jubileuszowa dla księdza profesora Jana Walkusza* / redakcja ks. Tomasz Moskal, ks. Marcin Nabozny. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2020. S. 911–923.

⁵⁰ Zygnier Leszek. Więzień i wygnaniec: ostatni okres działalności ordynariusza łuckiego biskupa Adolfa Piotra Szelążka (1945–1950). *Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski „Ludowej”*. T. 2 / pod redakcją Rafała Łatki; Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Warszawa, 2022. S. 127–149; Sługa Boży biskup Adolf Piotr Szelążek: życie, działalność i duchowość / pod redakcją Leszka Zygnera, Rafała Dmowskiego; Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Ciechanowie, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Ciechanów: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2017. 224 s.: fot., portr.

⁵¹ Koprowski Marek A. „Ja tych ludzi nie zostawię”. *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*. 2018. 28 V – 10 VI. Nr 23/24. S. XLVIII – L.

⁵² Papierowski Andrzej Jerzy. Ksiądz Adolf Piotr Szelążek – działacz społeczny, sufragan płocki, biskup łucki (1865 – 1950). *Notatki płockie: kwartalnik Towarzystwa naukowego płockiego*. 2013. Nr 3 (236). S. 9–17.

Леона Попека⁵³, Кшиштофа Рафала Прокопа⁵⁴, Вальдемара Розинковського⁵⁵, Войцеха Свьонткевича⁵⁶. Окрім того особу останнього повоєнного пароха Яна Рутковського представив Вальдемар П'ясецький⁵⁷, а кс. Станіслава Шиха⁵⁸ та Гієроніма Щербицького⁵⁹ – Марія Дембовська. Не оминули увагою польські автори тих священиків, які пройшли советські в'язниці і стали у майбутньому місіонерами – Владислава Буковинського⁶⁰, Кароля Галензовського,

⁵³ Popek L. Bp Adolf Piotr Szelażek. Pasterz diecezji łuckiej. *Ład: katolicki tygodnik społeczny*. 1990. 4 marca. Nr 9.

⁵⁴ Prokop Krzysztof Rafał. Adolf Piotr Szelażek. *Wołanie z Wołynia = Воляннa з Волині*. 2016. Nr 1 9128). Styczeń – luty. S. 42–48

⁵⁵ Rozynkowski W. Sługa Boży Adolf Piotr Szelażek (1865 – 1950: życie, posługa, pamięć. Toruń: Jagielloński Instytut Wydawniczy, 2025. 275, [1] s.; Rozynkowski W. Ksiądz biskup Adolf Piotr Szelażek – wierny Bogu, Kościołowi i Ojczyźnie. *Wielkie postacie tysiąclecia Chrztu Polski* / pod redakcją księdza Pawła Nowogórskiego, Wojciecha Polaka, Waldemara Rozynkowskiego. Toruń; Górsk: Fundacja Centrum Edukacji Młodzieży im. ks. Jerzego Popiełuszki, 2016. S. 47–76; Rozynkowski W. Sługa Boży biskup Adolf Piotr Szelażek. *Dioecesis nostrae patroni: wydawnictwo jubileuszowe z okazji trzydziestej rocznicy erygowania Diecezji Toruńskiej* / pod redakcją Juliusza Raczkowskiego. Toruń: TNO-iK Toruń Dom Organizatora, 2022. S. 191–207.

⁵⁶ Свьонткевич В. Арешт єпископа Шельонжека / з пол. переклала Владислава Криницька. *Wołanie z Wołynia = Воляннa з Волині*. 2010. Ч. 1 (92). Січень – лютий. С. 14–15.

⁵⁷ Piasecki W. Działalność ks. J. Rutkowskiego – ostatniego administratora diecezji łuckiej w latach 1945–1954 w świetle dokumentów Wołyńskiego Archiwum Obwodowego w Łucku. *Polacy i Kościół rzymsko-katolicki na Wołyniu w latach 1918–1997: materiały z międzynarodowej sesji naukowej zorganizowanej w Lublinie w dniach 9–10 grudnia 1997 r.* / oprac., przypisy oraz wybór tekstów i fot. Leon Popek. Lublin: TPKiZW-P, 1999. S. 75–88.

⁵⁸ Diecezja Łucka w latach 1939 – 1945: sprawozdanie ks. Jana Szycha / opracowanie Maria Debowska. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księży Misjonarzy, 2018. 67, [1] s.

⁵⁹ Dębowska M. Ksiądz Hieronim Szczerbicki (1910–1943). W 79. rocznicę męczeńskiej śmierci na Wołyniu. Kraków: WITKM, 2022. 52, [1] s.; Dębowska M. Ksiądz Hieronim Szczerbicki 1910–1943: męczennik wołyński / Instytut Badań Kościelnych w Łucku. Biały Dunajec – Ostróg: „Wołanie z Wołynia”. 63 s.

⁶⁰ Bł. Ks. Władysław Bukowiński / wybór Maria Kalas. Biały Dunajec – Ostróg: Ośrodek „Wołania z Wołynia”, 2018; Sługa Boży ks. Władysław Bukowiński (1904–1974); materiały z sympozjum zorganizowanego w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie – Legiewnikach 23 czerwca 2007 roku w pierwszą rocznicę rozpoczęcia procesu kanonizacji / pod red. Jana Nowaka; Polskie Towarzystwo Teologiczne. Sekcja Wydawnicza. Kraków: Wydawnictwo Unum, 2007. 52, [2] s.; Kalas M. Wołanie o świętość. O publicystyce bł. ks. Władysława Bukowińskiego. *Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie*. 2017. Nr 6. S. 47 – 60; Dziedzic S. „Vianney” na bezkresach imperium. Ksiądz Władysław Bukowiński. *Rocznik Kresowy*. 2015. Nr 1. S. 55 – 78; Kowalów W. J. Być prorokiem. Ks. Władysław Bukowiński, proboszcz w Łucku. *Wołanie z Wołynia = Воляннa з Волині*. 2009. Nr 1 (86). Styczeń – luty. S. 31–38.

Б. Дженецького, Серафима Кашуби⁶¹, Антоні Хоміцького, Станіслава Щипта⁶². Історики Марія Дембовська й Леон Попек⁶³ уклали численні короткі біографи священників луцької дієцезії, які загинули у 1943–1944 рр., у тому числі під час українсько-польського протистояння. Постаті однієї з жертв – кс. Людвіка Вродарчика – присвячена розвідка Броніслава Яніка⁶⁴. Оскільки частина священослужителів, діяльність яких до Другої світової війни була пов'язана з волинською землею, після її завершення опинилися у інших регіонах Польщі, то їх доля теж викликала цілком закономірний інтерес у польських дослідників⁶⁵.

Висновковуючи, вкажемо, що специфікою історіографії діяльності Римо-католицької церкви в Україні загалом та на Волині зокрема слід уважати значну увагу до її історії не лише вітчизняних, а й зарубіжних дослідників. Аналіз польської історіографії засвідчує значну дослідницьку роботу істориків з окремих питань суспільно-політичної, громадської діяльності представників римо-католицького духовенства на Волині у другій половині 20 ст. Науковий дискурс Польщі пов'язує історію римо-католицької церкви на західноукраїнських землях з польським національно-визвольним рухом та його придушенням комуністичним режимом. Вона представляється як частина національної мартирології у 20 ст. Значна увагу до персоналістики сприяє процесу “олюдження” історії та наданню загальним процесам індивідуальних рис.

Аналіз стану сучасної історіографії дозволяє виокремити стратегічні напрямки подальших студій. Невикористаним є потенціал порівняння становища католицького костелу в УРСР та інших

⁶¹ Warachim H. (OFMCap). Włóczęga Boży. O. Serafin Kaszuba – Kapucyn. Apostoł Wołynia, Kazachstanu i Syberii. Kraków, 1991.

⁶² Koprowski Marek A. Nie chciał porzucić Wołynia: ks. Stanisław Szczypta. *Najwyższy Czas!: pismo konserwatywno-liberalne*. 2022. 5–18. XII. Nr 49/50. S. XLII–XLV.

⁶³ Dębowska M., Poppek L. Duchowieństwo diecezji łuckiej. Ofiary wojny i represji okupantów. 1939–1945. Lublin, 2010.

⁶⁴ Janik B. Niezwykły świadek wiary na Wołyniu 1939–1943. Ks. Ludwik Wrodarczyk OMI. Poznań: Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej, 1993. 240 s.

⁶⁵ Karlov G. W służbie Bogu i ludziom: mija 15 lat od śmierci ks. kan. Dr. Henryka Ćwiklińskiego, kapłana diecezji łuckiej, który od drugiej połowy lat 50 XX w. związany był z Kościołem siedleckim. *Echo Katolickie*. 2013. Nr 40. S. 22; Zawadzki W. Kapłani diecezji łuckiej w Elblągu. *Studia Elbląskie*. 2013. T. 14. S. 7–19.

республіках (до прикладу у Литовській РСР⁶⁶), хоча спроби досліджень у цьому напрямку уже були⁶⁷. Як, рівно ж, важливим видається порівняння політики совєтської влади на Волині щодо римо-католицького костелу та інших конфесій (до прикладу, Православної церкви). Перспективним видається звернення до локальної історії через дослідження історії окремих парафій. Усі ці питання чекають своїх вітчизняних та зарубіжних дослідників.

ADNOTACJA

Badania nad historią Kościoła rzymskokatolickiego stanowią jedną z dziedzin, które aktywnie rozwijają się w naukach historycznych po upadku systemu komunistycznego na Ukrainie i za granicą. W artykule przeanalizowano prace polskich historyków dotyczące historii Kościoła rzymskokatolickiego na Wołyniu w drugiej połowie XX wieku oraz uzasadniono, dlaczego temat ten ma duże znaczenie właśnie dla polskiej historiografii. Stwierdzono, że kwestia kościelna okazała się ściśle powiązana z kwestią narodową. Podkreślono, że koniec lat 80. stał się punktem zwrotnym w pisaniu historii. Na podstawie usystematyzowania i klasyfikacji licznych prac naukowych autorka zidentyfikowała dwa kierunki badań nad historią Kościoła rzymskokatolickiego – świecki i kościelny. Wskazano, że dla kompleksowego zrozumienia problemu duże znaczenie mają prace dotyczące polityki kościelnej w ZSRR i ukraińskiej SRR, a także dotyczące skali i globalnego charakteru kampanii międzywyznaniowej. W polskiej historiografii dotyczącej działalności Kościoła rzymskokatolickiego na „Kresach”, a w szczególności na Wołyniu, dominuje perspektywa „krwawej ofiary” spowodowanej represjami sowieckimi i hitlerowskimi oraz działaniami ukraińskich, białoruskich i litewskich

⁶⁶ Gabor L. Kościół katolicki na Litwie w czasach sowieckich. *Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis*. 2010. Slavica XXXIX. S. 1; Kardis K. Prześladowanie Kościoła na Litwie w latach 1945–1949. *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego: komunizm przeciw religii po 1944 roku* / pod red. Józefa mareckiego. Kraków: IPN – KŚCpNP, 2011. S. 75–82; Miklašević I. Niektóre aspekty współpracy KGB Litewskiej SRR i Służby Bezpieczeństwa MSW PRL skierowane przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 60. *Soter*. 2009. Nr 30 (58). S. 157–168; Mikłaszewski I. Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944–1965. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych, 2001. 272, [1] s.; Streikus A. Antykościelna polityka władzy sowieckiej na Litwie (1944–1990) / tłum. K. Korzeniewska. Kraków: Dom Wydawniczy Rafael, 2010. 259 s.

⁶⁷ *Życie religijne pod okupacją 1939 – 1945: metropolie wileńska i lwowska, zakony: praca zbiorowa* / pod red. Zygmunta Zielińskiego. Katowice: Wydawnictwo „Unia”, 1992. 541, [1] s.

formacji zbrojnych. Wyróżniono nurt biohistoriografii, w którym szczególne miejsce zajmuje Adolf Piotr Szelońzek – biskup rzymskokatolicki w Łucku w latach 1925–1950. Ustalono, że na podstawie obszernej bazy źródłowej działalność diecezji łuckiej w latach 1944–1991 była szczególnie intensywnie badana przez przedstawicieli Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Na podstawie analizy historiografii Kościoła rzymskokatolickiego w latach 1944–1991 ustalono, że szereg kwestii pozostał otwartych dla dalszych badań. W szczególności dodatkowej analizy wymagają relacje duchowieństwa i zakonników z radzieckimi służbami specjalnymi. W historiografii niemal nie odzwierciedlono losów księży i ich rodzin oraz wiernych; nie rozwinięto również nurtu historii życia codziennego. Dogłębnej analizy wymaga również regionalny wymiar badań nad historią Kościoła rzymskokatolickiego w drugiej połowie XX wieku.

Słowa kluczowe: Kościół rzymskokatolicki, Wołyń, Polska, historiografia, biohistoriografia, Adolf Piotr Szelońzek.